

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СПІВТОВАРИСТВО УКРАЇНЦІВ У ПЕТЕРБУРЗІ 1760–1780-х рр.: «СВОЇ – ЧУЖІ»

У статті на широкому колі джерел аналізується проблема самоідентифікації українського інтелектуального товариства в Петербурзі, взаємодопомога й підтримка земляків, співпраця з російськими діячами, внесок у формування російської культури.

У 1760–1780-х рр., Катерина II, прагнучи постати перед європейським світом в образі просвіченого монарха, задекларувала реформи, багато вихідців із Лівобережної України стали активними діячами імперського культурного, наукового і суспільного життя. У столицях імперії вони не лише шукали чинів та прагнули зробити кар'єру, але й були захоплені перспективою реформ, вважаючи, що перетворення позитивно вплинуть на їхню Батьківщину – Україну (Малоросію). Як правило, вихованці Києво-Могилянської академії, деякі з яких навчалися в європейських університетах, стали викладачами Петербурзького академічного університету, Академії художеств, кадетських корпусів, медичних шкіл, працювали в адміністративних установах, входили до літературних гуртків, видавали журнали, займалися перекладами, брали участь у діяльності Законодавчої комісії, творили нову імперську культуру, зробивши значний внесок у розвиток науки, зокрема правознавства, медицини тощо.

У вітчизняній історіографії новітнього часу проблема участі вихідців із Лівобережної України в культурному житті Російської імперії розглядалася здебільшого під кутом зору культурного співробітництва українців та росіян¹, або як спільна діяльність представників різночинної інтелігенції². Нині ставиться питання про внесок інтелектуалів із Гетьманщини, зокрема, вихованців Києво-Могилянської академії, у російське Просвітництво³, формування єдиного культурного простору Російської імперії, інтеграції їх у російське соціокультурне середовище та ін.⁴ Попри справедливе твердження про появу в Росії у XVIII ст. такого феномену, як «республіка вчених»⁵, яка об'єднувала інтелектуальною діяльністю, світоглядом представників

* Дзюба Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ.

¹ Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – К., 1988.

² Штрэнге М.М. Демократическая интеллигенция России в XVIII в. – Москва, 1965.

³ Торбаков І.Б. Києво-Могилянська академія і російське Просвітництво. (літературно-видавнична діяльність вихованців Києво-Могилянської академії в Петербурзі та Москві в другій половині XVIII ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.

⁴ Див.: Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга пол. XVIII – середина XIX ст.). – Х., 1996; Литвинова Т.Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.2. – Дніпропетровськ, 2001; Журба О.І. Становлення української археографії – люди, ідеї, інституції. – Дніпропетровськ, 2003.

⁵ Див.: Литвинова Т.Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве... – С.36.

різних народностей – росіян, німців, українців та інших – виникає питання, чи мотивувався вибір вихідців із Лівобережної України лише бажанням реалізувати себе в різних сферах інтелектуальної діяльності, здобути чини? Чи співпраця їх із росіянами та представниками інших народів у формуванні нової російської культури не була позбавлена елементу вимушеності? Чи зберігали вони в умовах іншого середовища усвідомлення своєї «інакшості»? Як сприймали їх у новому оточенні? Якими були їх особисті взаємини з представниками російської культурної еліти та зі своїми земляками? Якою мірою вони брали участь у політичному і суспільному житті України? На ці питання спробуємо відповісти, залучивши до інших джерел епістолярну спадщину українських інтелектуалів.

Листи, як найбільш поширений засіб комунікації, особистих контактів людей, що належать до певної соціальної групи, дають уявлення про систему ціннісних орієнтацій цих груп чи соціумів, проливають світло на мотивацію дій та вчинків, емоційні переживання тих чи інших ситуацій. Відірвані від свого середовища, родинних зв'язків вихідці з Лівобережної України у Петербурзі утворили свою корпорацію. Визначальними умовами належності до неї було навчання в Києво-Могилянській академії і європейських університетах, інтелектуальні інтереси та усвідомлення етнічної єдності. У сучасній історіографії помітна тенденція українських інтелектуалів, що працювали в Петербурзі та Москві, називати «малоросами» – це, нібито, більш відповідало їх ментальності⁶. Але паралельно з «Малоросією» вживався й термін «Україна», і не лише у документах особового походження (зокрема, щоденниках М.Ханенка, Я.Марковича), а й навіть офіційних. Відтак виникає риторичне питання – чому їх не можна називати також українцями? Проблема самоідентифікації набуває актуальності в іноетнічному середовищі, тож простежити, як називали вихідці з Лівобережної України себе чи землю, з якої прибули, можна за матрикулами європейських університетів, де навчалася значна частина й тих, хто працював у Петербурзі у 1760–1780-х рр.

Якщо у XVI–XVII ст. вихідці з українських земель, записуючись до європейських університетів, називали себе «русинами», «рутенами», вказували, що прибули з «Русі» або ж із «Волині», «Поділля», то у XVIII ст. вихідці з Лівобережної України зазначали, що прибули як із «Малої Русі», так і з «України», часто вказували місто, і де воно розташоване – у «Малій Русі», «Україні». А щодо самовизначення, у даному випадку як похідної від назви території чи землі, то «малорос» не зустрічається, натомість є «українець». Так, Я.Хорошкевич, записуючись 1762 р. у Кенігсберзький університет, назвав себе «ukrainensis». Після навчання він прибув до Петербурга, відомий як перекладач, працював у Законодавчій комісії. І.Хмельницький, який здобув у Кенігсберзі диплом доктора філософії, став відомим діячем, членом-кореспондентом Академії наук, – у 1760 р. записався як «russus»; І.Новицький (пізніше член Російської академії наук) 1763 р. – «russo-Ukrainensis»; І.Данилевський (1778 р.) – «Kiovia – Rus., ex Academia patria» (продовжив

⁶ Там же. – С.28.

навчання в Геттінгенському університеті, записався у 1782 р., а 1784 р. одержав диплом доктора медицини); Федір, Іван та Михайло Туманські в 1772 р. – «equites (воїни, тут – козаки) *Ukrainia-Russ*»; І.Максимович, що став відомим медиком, доктором медицини, записався «ex *Mirgorod in parva Russia*»⁷. Загалом із кінця 1760-х рр. більшість студентів називали себе або ж українцями, або вказували, звідки вони прибули – «з України-Русі», «Малої Русі». Так, Г.Козицький та М.Мотоніс, записуючись 1749 р. до університету в Ляйпцигу, зазначили, що вони з Києва та Ніжина, із Малої Русі («ex *Rossia minore*»)». Отже, можна зробити висновок, що перебуваючи у чужому етнічному середовищі студенти самовизначалися більшою мірою як «українці», «русини», аніж як «малороси». Тим більше, що на Заході термін «Україна» був ширше знаний і вживаний, ніж «Мала Русь – Малоросія».

У Петербурзі вихідців із Гетьманщини називали як малоросами, так і українцями. Наприклад, походження деяких співаків придворної капели та петербурзьких церков зазначалося так: Кулишевський Дмитро, Леонтьєв Григорій, Нарушевич Олексій «певчий – украинцы российской соборной церкви»; Сорока Василь – «певчий, вновь прибывший из чужих краев, который поет по-итальянски, малоросс»⁹. Українцями називав співаків придворної капели відомий німецький учений А.Шлецер. У 1764 р. він захоплено писав про виконавчу майстерність придворних півчих, зазначаючи, що «у високі свята вони повним хором співають умисно створені Галлупієм та українцями, які становлять музичний народ у Росії, так само, як богемці в Німеччині, духовні концерти, що містять у собі псалми, церковні пісні та інші богослужбові тексти»¹⁰. З України привозили співаків до П.Б.Шереметева, в якого був свій театр, про що йдеться в його листі до власного управителя в Петербурзі: «Есть у меня привезенный из Украины в пѣвчіе человекъ, который имѣет изрядный голос тенора»¹¹. Зустрічалася і назва «хохли». Так, князь І.М.Долгорукий в епіграмі на припинення вистав у театрі П.Б.Шереметева писав: «Театр волшебный надломился, хохлы в нём опер не дают»¹².

Простежити, як самоідентифікувалися вихідці з України в петербурзькому соціокультурному середовищі за відсутності прямих джерел надзвичайно складно. Одним із прикладів може бути самовизначення перекладача, поета, вихованця Києво-Могилянської академії Кириака Кондратовича. Небіж Гавриїла Бужинського навчався в Києво-Могилянській академії, далі викладав у школі в Переяславлі-Рязанському, працював певний час із В.Татищевим у Катериненбурзі, перекладав для нього польську хроніку М.Кромера, викладав у школі. Починаючи з 1742 р. працював в академії перекладачем із

⁷ *Oljančyn D.* Aus dem Kultur und Geistesleben der Ukraine // *Kyrios*. – Bd.2. – München, 1937. – S.276, 354–356.

⁸ *Ibid.* – S.360.

⁹ *Чудинова И.* Пение, звоны, ритуал. Топография церковно-музыкальной культуры Петербурга. – Санкт-Петербург, 1994. – С.148–149, 151, 158.

¹⁰ *Корній Л.* Історія української музики. – Ч.2: Друга половина XVIII ст. – К.; Х.; Нью-Йорк, 1998. – С.58.

¹¹ Из истории шереметевских певчих // *Русский архив*. – 1911. – №2. – С.112.

¹² *Елизарова Н.А.* Театры Шереметевых. – Москва, 1944. – С.258.

польської та латинської мов (автор перекладів Гомера, Овідія, Цицерона, Плутарха та ін.), уклав польсько-російський словник, розробляв академічний словник російської мови. Не знайшов контакту з М.Ломоносовим, який звинувачував його у кепському знанні російської. Його переклади не видавалися, лежали в бібліотеці академії, а він, як писав у своєму «доношенні», «переводил для людей, а не для кирпичей библиотечных»¹³. Пристосуватись і вижити у цьому середовищі, де він, як видно з його слів, не був своїм ані для росіян, ані для земляків, було важко. К.Кондратович, описуючи своє нужденне життя (борги, невелике жалування), зазначав: «По судьбѣ я знаю, подле такое планеты я родился, что не жалуют меня русские, думая, что я малороссиян, и не жалуют меня малороссияне, думая, что я русский, и по сему подобен я летучей мышѣ, которая ни звѣръ, ни птица, но в обоих своих родах и видах и неприемлется»¹⁴. Себе він уважав росіянином, оскільки батько його був «полковым сотником в Ахтырском слободском полку, кои полки не гетману подчинены, но военной коллегии и слѣдовательно я русский человек, а не малороссиянин, только я тѣм себе испортил, что в Киевѣ чрез 15 лѣтъ учась привик к выговору»¹⁵. Як бачимо, в етнічному самовизначенні К.Кондратовича важливу роль відігравала не лише територія, а й підпорядкованість її тим чи іншим інституціям. Фраза про те, що «не жалуют его русские», містить натяк на взаємини з М.Ломоносовим, а відповідне ставлення з боку земляків несе інформацію про певну замкнутість кола вихідців із Лівобережної України, які в російському соціокультурному середовищі чітко виділяли «наших» і «не наших», як про це можна судити з листів С.Гамалії до Я.Сулими.

Листи написано 1767 р. латинською мовою (існують також копії їх у перекладі російською). Судячи з них, Я.Сулиму та С.Гамалію єднали дружні взаємини та інтелектуальні інтереси. Перший склав протекцію другому в одержанні посади у Сухопутному шляхетському кадетському корпусі, спочатку коректора, а потім викладача латини. Він із великим пієтетом називає Я.Сулиму «муж ученѣйшій», дякує йому за велику «благодарность»: «Все, чѣмъ только обладаю, считаю от тебя полученнымъ, всѣ блага, которыми пользуюсь, отношу к твоимъ обо мнѣ заботамъ и готовъ сознаться передъ всѣмъ міромъ, что я сдѣлался соучасникомъ всѣхъ тихъ благъ помимо моихъ заслугъ»¹⁶. В одержанні цієї посади його підтримував і Г.Полетика. У листі до Я.Сулими С.Гамалія повідомляв, що написав листа й до Г.Полетики: «Не хотѣл бы его утруждать перепискою, но нуждаюсь в совѣте»¹⁷. В іншому листі С.Гамалія повідомляв, що посада коректора дозволить йому вдосконалити «слов'янську мову» та займатися перекладами. Він писав також, що Г.Полетика надав йому та Г.Брайку свою квартиру. Вони разом покинули в 1763 р. Києво-Могилянську академію після конфлікту з префектом

¹³ Российская национальная библиотека им. М.Е.Салтыкова-Щедрина, отдел рукописей. – Ф.XVIII.8. – Л.6 об.

¹⁴ Там же. – Л.4 об.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУ. ІР). – Ф.І. – №58192. – Арк.1.

¹⁷ Там само. – Арк.8.

М.Орловським, який безпідставно звинуватив студентів у крадіжці, прибули в 1764 р. у Петербург і розпочали навчання в академічному університеті. Листи С.Гамалії передають атмосферу як взаємопідтримки, так і глибокої зацікавленості успіхами й просуванням по службі своїх земляків. При цьому він чітко наголошує саме на «наших», тобто, на вихідцях із Лівобережної України. Так, в одному з листів пише, що в Петербург прибув «из нашихъ» (тут і далі – підкреслення автора статті) нѣкто докторъ Барановскій¹⁸, кончившій образование в Киѣ. Я давно хочу переслать тебѣ его диссертацию, но пока не представляется къ тому случая. Братъ этого доктора Лаврентій, изъ нашихъ, проживаетъ въ Новгородѣ¹⁹. В іншому листі він просив у Я.Сулими протекцію для «одного бѣднаго ученика, хотя не изъ нашихъ, прибывшего из Гамбурга и живущего у насъ уже два мѣсяца, который отлично знаетъ немецкий языкъ»²⁰. Отже, ті інтелектуали, що працювали у Петербурзі, вони і «малороси», і «українці», і «наші» – термін, який уживається для позначення належності до певної етнічної спільності, відмінної від інших етносів. Усі вони мають право на існування, а що більше відповідало ментальності вихідця з Лівобережної України, і як вони самі себе називали – стверджувати однозначно важко. Зрештою, варто брати до уваги існуючий в історіографії погляд про можливість використання щодо певного етносу пізнішої самоназви, яка виникла внаслідок консолідації його в єдину націю²¹.

Розглядаючи діяльність українських інтелектуалів у столицях імперії, необхідно в першу чергу мати на увазі об'єктивні причини відтоку високоосвічених людей, а також особистісні мотивації там, де це можна простежити. Метрополії завжди притягували вихідців із провінції можливістю зробити кар'єру, досягти успіху, добробуту, реалізувати свій таланти. В умовах наступальної політики російського уряду, спрямованої на повне включення Лівобережної України у загальноімперські структури, уповільненого процесу секуляризації культури (козацька старшина так і не домоглася відкриття нового, відповідного часу, університету, а друкарні, що діяли на Лівобережжі, за указами Петра I і Синоду не мали права видавати світську літературу, і, до того ж, книжною українською мовою), інтелектуали з Гетьманщини мігрували у столиці імперії, де зосереджувалося літературне, мистецьке й наукове життя.

Не останню роль у 1740–1760-х рр. відігравала і протекція наближених до елизаветинського двору О. та К. Розумовських. Невипадково Я.Маркович, перебуваючи у Петербурзі й зустрічаючись із О.Розумовським, записав у

¹⁸ Ішлося про М.Барановича, який був придворним співаком, згодом виїхав у Кіль, де став причетником місцевої російської церкви, одночасно навчався в університеті, здобувши 1767 р. диплом доктора медицини. Його брат на той час – архімандрит одного з новгородських монастирів. Пізніше став єпископом в'ятським та великопермським (див.: Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – К., 2001. – С.60–61).

¹⁹ НБУ. ІР. – Ф.І. – №58192. – Арк.13.

²⁰ Там само. – Арк.14.

²¹ Див.: *Гирич І.* [Рец.] О.І.Журба. Становлення української археографії та історіографічний процес другої половини XVIII – першої половини XIX ст. // Український археографічний щорічник. – 2004. – Вип.8/9. – С.729.

своєму щоденнику про нього не без гордості – «наш патріот»²² (тут у значенні земляк – О.Д.). Пізніше президент Академії наук та гетьман Кирило Розумовський також підтримував багатьох земляків в академічних установах, зокрема С.Дівовича й О.Лобисевича. Характеризуючи діяльність вихідців із Лівобережної України в Петербурзі та Москві, І.Торбаков писав: «Їх більш досконала інтелектуальна підготовка і більша свобода дій як чужинців, не пов'язаних попередніми традиціями та забобонами, робила їх особливо ефективними інструментами імперської політики. До того ж клановість, будучи домінуючою рисою системи державного управління, створювала привілейовані умови для групи тісно пов'язаних між собою представників етнічної меншості, що самовизначалася»²³.

Українці у Петербурзі корпоративну солідарність проявляли як у сферах інтелектуальної діяльності, так і у приватному житті. У 1760-х рр. вони гуртувалися навколо Г.Козицького та М.Мотоніса, які повернувшись із Ляйпцига в 1757 р., де навчалися в університеті на стипендію Академії наук, почали викладати в академічній гімназії грецьку і латинську мови, універсальну історію, логіку. У 1759 р. стали ад'юнктами академії, 1760–1763 рр. Г.Козицькому було надане право викладати в академічному університеті латинське і грецьке красномовство²⁴. Паралельно він читав у шляхетському кадетському корпусі російською мовою філософію. Г.Козицький і М.Мотоніс у 1767 р. були обрані почесними членами академії. Г.Козицький брав участь у підготовці «Наказу» Катерини II депутатам Законодавчої комісії, він же переклав цей документ латиною. Імператриця оцінила його вченість – Г.Козицький став її статс-секретарем із питань зарубіжної кореспонденції, а далі – з прийому скарг. У «Наказі» Катерина II писала, що для успішного впровадження законів необхідно «умы людские к тому приготовить». Під її егідою було створене так зване «Собрание, старающееся о переводе иностранных книг», яке фактично очолив Г.Козицький. Він впливав на відбір книг для перекладу, а це були праці Монтеск'є, Вольтера, Даламбера, статті Дідро з французької «Енциклопедії», пам'ятки античної літератури, праці тогочасних учених. Товариство діяло з 1768 р. На початок 1770-х рр. було перекладено і видано 112 праць (173 томи)²⁵. Завдяки діяльності «Собрания» ідеї французьких просвітників знаходили все більше прихильників у російському суспільстві. Ці видання поширювалися також і в Україні. До перекладацтва Г.Козицький залучав своїх земляків, обізнаних у мовах могилянських вихованців, у тому числі свого товариша М.Мотоніса, а також Г.Полетику, І.Туманського, В.Крамаренкова, Л.Січкарьова, В.Рубана, Я.Костенського, Я.Козельського та ін.

²² Дневные записки малороссийского подскарбия Якова Марковича. – Ч.П. – Москва, 1859. – С.162.

²³ Див.: Торбаков И.Б. Киево-Могилянская академия и российское Просвещение (литературно-издательская деятельность воспитанников Киево-Могилянской академии в Москве и Петербурге во второй половине XVIII века): Дис. ... канд. ист. наук. – К., 1997. – С.195.

²⁴ Кулябко Е.С. Замечательные питомцы академического университета. – Ленинград, 1977. – С.96.

²⁵ Семенников В.П. Собрание, старающееся о переводе иностранных книг. – Санкт-Петербург, 1913. – С.10.

У 1760–1780-х рр., коли відбувалося становлення російської журналістики, видавцями багатьох популярних часописів стали вихідці з Лівобережної України. Це – В.Рубан, Г.Брайко, П.Богданович, Ф.Туманський. Вони тісно співпрацювали з російськими інтелектуалами, залучали своїх земляків, друкували їх переклади, огляди. Так, разом із О.Сумароковим Г.Козицький був видавцем одного з найкращих літературних журналів 1760-х рр. «Трудолюбивой пчель» (1769 р.), який виходив під егідою імператриці Катерини II. Тут друкувалися виконані М.Мотоносом і Г.Козицьким, Г.Полетиною й О.Лобисевичем переклади з грецької та латинської мов творів Овідія, Горація, Сапфо, Тита Лівія, а також віршовані твори О.Сумарокова, зокрема, його псалми, оди та ін. Уміщувалися й матеріали політичного спрямування, які привертали увагу читача до питань суспільного життя, засуджувалися такі поширені у суспільстві явища, як хабарництво («О некоторой заразительной болезни»), проповідувався ідеал просвіченого володаря («Сон счастливого общества»). Імовірно, що саме це викликало занепокоєння в імператриці – і вона закрила журнал. В.Рубан, який у 1760–1770-х рр. видавав ряд журналів сатиричного спрямування – «Трудолюбивый муравей», «Старизна и новизна», «Ни то ни се», також залучав до співпраці як своїх земляків, так і товаришів по Московському університету – С.Домашнева, М.Чулкова, Д.Фонвізіна. Він підтримував тісні контакти з М.Новиковим, у його журналах «Трутень», «Живописец» уміщував свої переклади та літературні твори.

У 1778 р. Г.Брайко започаткував видання журналу «Санкт-Петербургский вестник» (виходив до 1781 рр. щомісяця), який мав, «за задумом його редактора, стати вісником російського Просвітництва»²⁶. Тут публікувалися літературні твори, переклади, огляди нових видань, інформація про наукові відкриття та винаходи, листування відомих учених, документи з давньої та нової історії Російської імперії, а також офіційна й світська хроніка. Журнал відбивав світогляд його видавця, людини, захопленої ідеями верховенства закону та рівності всіх перед ним. Подавав замітки про випадки звільнення за ініціативою поміщиків своїх селян від кріпосної залежності, історії, зміст яких прозоро натякав, що народ є сувереном влади. Г.Брайко вважав, що основу держави повинні становити дрібне дворянство, служилі люди, купці, які по суті є предтечами так званого третього стану – буржуазії. У журналі друкувалися Г.Державін, М.Львов, І.Хемніцер. Г.Брайко залучав до співпраці і своїх земляків – В.Капніста, відомого перекладача Л.Січкарьова. У числі 3 (1779 р.) було опубліковано уривок його перекладу з грецької мови «Бесід» Іоанна Златоуста. Редакція писала, що переклад його «чист, ясен и верен»²⁷, що, очевидно, мало б бути запорукою дальшої співпраці з часописом. Уміщена у числі 6 (1780 р.) ода («Преложение 81 псалма») Г.Державіна «Властителем и судиям», де гостро засуджувалися «царі земні», була вирізана цензурою, і це, зрештою, призвело до закриття журналу. Серед його

²⁶ Мартынов И.Ф. Журналист, историк и дипломат XVIII века Григорий Леонтьевич Брайко // XVIII век. – Сб.12: А.Н.Радищев и литература его времени. – Ленинград, 1977. – С.230.

²⁷ Санкт-Петербургский вестник. – 1779. – Ч.3. – С.46.

передплатників були бургомістр Чернігова І.Єнко, бригадир і чернігівський полковник П.Милорадович, архімандрит Троїце-Іллінського монастиря Паїсій, чернігівський єпископ Феофіл, Кирило Розумовський у Петербурзі, бунчуковий товариш Осип Маркович у Ромнах та ін.

Популярністю користувалися і видання уродженця Полтави П.Богдановича. Навчався він у Ляйпцизькому університеті, із 1777 р. працював в Академії наук як перекладач, упорядник бібліотеки, кунсткамери. Протягом 1779–1781 рр. редагував науковий журнал «Академические известия», де друкувалися праці академіків, повідомлення про нові наукові відкриття та винаходи, академічне життя та видання. Епіграфом часопису могла бути сентенція, наведена в редакційній статті: «Слава государства совокупна из достижениями в науке»²⁸. П.Богданович писав, що він «не токмо чрез целый год порядок держал, корректуру и исправлял вообще штиль во всех переводных статтях», але й сам займався перекладами. До співпраці залучав також своїх земляків – І.Богаєвського, Ф.Туманського. Тут П.Богданович надрукував і свій вірш «Послание к деньгам», в якому у сатиричній формі виклав залежність усього сущого від грошей: «Божественный метал, красящий истуканов / Животворящая душа пустых карманов / Подпора стариков, утеха молодых / Награда добрых дел, нередко и худых / Предмет воюющих, покой живущих мирно / [...] Магнит торгующих и Бог ростовщиков / Разумных добрый вождь, и гибель дураков»²⁹. Далі П.Богданович пише, що служіння музам ще нікому не принесло багатства. Так, Геродот, Овідій залишили світу лише славу, але «хоть слава шумная имеет много уст, но слава, как и я, карман имеет пуст»³⁰. П.Богданович засуджував «злато і сребролюбство», навколо яких обертається весь світ: «О деньги, деньги, вас достойно любит свет / Вы дурны лишь тогда, когда вас в карманах нет»³¹. «Академические известия» припинили виходити в 1781 р.

П.Богданович мав власну друкарню, видав близько 150 книг, серед них твори Вольтера, Руссо, Мерсьє, наукові праці, збірки билин, казок, пісень, а також естампи, картографічні матеріали. Складав анотовані каталоги всіх книг, які продавалися при Академії наук, вони також друкувалися в «Санкт-Петербургских ведомостях». Разом із Ф.Туманським видавав журнал «Зеркало света», 1786 р. заснував новий часопис – «Новый Санкт-Петербургский вестник». Тут П.Богданович уперше опублікував переклад праці Еразма Роттердамського – «Похвала глупости»³².

У 1780-х рр. у Петербурзі видавничу діяльність розгорнув і Ф.Туманський. Він видавав літературні журнали «Зеркало света», «Лекарство от скуки и забот», а також один із перших історичних часописів – «Российский

²⁸ Академические известия. – 1779. – Ч.1. – С.22.

²⁹ Там же. – 1779. – Ч.7. – С.279.

³⁰ Там же. – С.281.

³¹ Там же. – С.285.

³² Інші твори Еразма Роттердамського перекладали М.Мотоніс, Г.Брайко (див.: *Светлов Л.Б.* Первое издание русского перевода «Похвалы глупости» Эразма Роттердамского // Роль и значение литературы XVIII века в истории русской культуры. – Москва; Ленинград, 1966. – С.145–146).

магазин»³³. До співпраці залучав своїх земляків. Так, у листі в Обухівку до В.Капніста (1786 р.) писав: «Давно мы с вами не виделись, но, однако ж, время не изгладило во мне того почтения, кое я к дарованиям вашим имею»³⁴. Просив надіслати для журналу «Зеркало света» твори «из произведений пера вашего». У відповідь В.Капніст писав, що пам'ятає його і «время, которое препровождал с вами», дякував за запрошення друкуватися в журналі й не без іронії нагадував про свою віддаленість від столичного інтелектуального та літературного життя: «Скажите, как вам на мысль вошло искать любимца муз посреди Обуховки? Плугаторы, жнецы, косари, молотники – вот музы наши. Я знаю, что кладется в копну по шестьдесят снопов, и вовсе позабыл, в какую сколько строфу повелено вмещать стихов»³⁵. Та все ж пропонував узяти у його приятеля М.Львова «Оду на истребление в России названия раба» і надрукувати в журналі. Але був опублікований інший твір – «Стихи на перевод Иллиады Костровым»³⁶.

Поза співпрацею українці в Петербурзі допомагали і підтримували один одного, виконували замовлення рідних та знайомих, зберігали дружні почуття протягом усього свого життя, що простежується в епістолярній спадщині М.Мотоноса, Г.Полетики, Я.Сулими, С.Гамалії. Коли Г.Козицький одружувався, М.Мотоніс супроводжував його до міста Симбірська, звідки була його наречена, дочка колезького асесора І.М'яникова, як про це він писав у листі до Г.Полетики (1771 р.). Повідомляв про великий посаг нареченої: «Тисяча душъ в Пензенскомъ уѣздъ да пять тысячъ денгами и на пять тысячъ вещей [...] ея императорское величество пожаловала ему на свадьбу десять тысяч руб.»³⁷. Імовірно, інтелектуальні інтереси та приязнь єднали М.Мотоноса і Г.Полетику, що так яскраво видно з листа першого до свого друга. Уже перебуваючи у відставці й живучи на своєму хуторі Липовий Ріг поблизу Ніжина М.Мотоніс, відповідаючи на прохання Г.Полетики взяти його дочок на виховання разом зі своїми дітьми (11 листопада 1782 р.), писав, що він і його дружина будуть раді, коли «наши дѣти вмѣстѣ съ дѣтьми таких друзей, котрых мы между рѣдкими почитаемъ»³⁸ навчатимуться разом. Учителю мав вчити їх читати, писати, історії, географії, арифметиці, а дружина його «разным женскому полу приличным рукодѣліямъ». Цікавий у цьому розумінні також лист М.Мотоноса до Якіма Сулими (1770 р.). Живучи у Петербурзі він дякував Я.Сулимі за те, що той, будучи у Ніжині, провідав його матір, вибачався, що затримався з подякою, оскільки не знав, куди йому писати. Просив переказати вітання приятелю П.Погорецькому, також вихованцеві Києво-Могилянської академії, який завершив навчання у Лейдені, де здобув диплом доктора медицини. П.Погорецький викладав у Московській медико-хірургічній школі, займався практичною діяльністю,

³³ Про видавничу діяльність Ф.Туманського див.: Журба О.І. Становлення української археографії...

³⁴ Капнист В.В. Собрание сочинений в двух томах. – Т.2. – Москва; Ленинград, 1960. – С.573.

³⁵ Там же. – С.286.

³⁶ Там же. – С.20.

³⁷ Киевская старина. – 1901. – №7/8. – 134.

³⁸ Там же. – 1895. – №5. – С.248.

а також перекладами медичної літератури, популяризуючи відповідні знання серед народу. М.Мотоніс замовляв для нього літературу в Ляйпцигу й через Я.Сулиму просив передати, що книги ще не одержані, а коли «на первых кораблях не получу», то замовлятиме через агента Вейтбрехта, «хотя сіе и не весьма мнѣ приятно. Ибо вы сами знаете, как здесь книгами торгуют»³⁹, імовірно натякаючи на ціни чи тривале виконання замовлень (Вейтбрехт був академічним книгопродавцем).

Водночас вихідці з Лівобережної України не лише співпрацювали, але й підтримували дружні контакти з відомими представниками петербурзького інтелектуального середовища – росіянами, німцями. Так, Г.Козицький і М.Мотоніс приятелювали з російським поетом і театральним діячем О.Сумароковим, особливо Г.Козицький, який, будучи статс-секретарем Катерини II, допомагав йому в постановці нових вистав, через нього О.Сумароков передавав оди, написані на честь Катерини II. У листах того до Г.Козицького видно глибоку повагу до людини, освіченістю, літературними вподобаннями якої поет захоплювався. О.Сумароков у листі до Катерини II скаржився на директора придворного театру І.Єлагіна, якому надіслав комедію і трагедію, але той відповів, що «стиха с четыре в трагедии его нежному слуху противны, а в комедии – противу Священного писания»⁴⁰. Судженню І.Єлагіна, якому поет ставив у провину некомпетентність, незнання французької мови та відсутність поетичного хисту, протиставив відгуки про його твори Г.Козицького й М.Мотоніса, «которые не только мои драмы читали, но по желанию моему, как мои друзья, строжайше рассматривали»⁴¹, і запитував, хто має «более знания и вкуса в красноречии, Козицкий, или он Елагин». Моральна підтримка Г.Козицького та М.Мотоніса багато значила для поета, він пишався їх дружбою: «А я в честь себе то почитаю, что меня любит и почитает Гр.Вас.Козицкий, которого есмь покорнейший слуга и верный друг»⁴². В іншому листі до Г.Козицького переказував вітання М.Мотонісу і писав: «Любите меня столько, сколько я вас люблю, а сколько я вас люблю, вы это знаете»⁴³. Ознайомившись із виконаним Г.Козицьким перекладом першої частини «Метаморфоз» Овідія, О.Сумароков писав йому, що прочитав переклад «с крайним удовольствием. Кто не удивится из наших потомков, что вы и я в одно время жили с бессмысленными авторами и переводчиками»⁴⁴, натякаючи на свої та друга великі таланти, які не знайшли гідного визнання. Із вдячністю згадував про переймання Г.Козицького його долею і в листах до інших своїх адресатів.

Г.Козицький та М.Мотоніс підтримували дружні відносини з відомим російським художником Є.Чемесовим, який був конференц-секретарем Академії художеств, професором по класу гравюри. Він відзначався демократизмом і незалежністю характеру. Є.Чемесов заповідав їм портрет

³⁹ НБУ. IP. – Ф.І. – Спр.57482. – Арк.126 зв.

⁴⁰ Письма русских писателей XVIII века. – Ленинград, 1980. – С.111.

⁴¹ Там же.

⁴² Там же. – С.123.

⁴³ Там же. – С.121.

⁴⁴ Там же. – С.160.

засновника російського театру Ф.Волкова свого пензля, з яким усі трое товаришували⁴⁵. Коли в 1765 р. Є.Чемесова було звільнено з академії, Г.Козицький узяв його на роботу до кабінету імператриці.

У 1780-х рр. вихідці з України, зокрема В.Капніст, входили до літературного гуртка Г.Державіна, М.Льова, І.Хемніцера, до них приєдналися композитор Д.Бортнянський, художники В.Боровиковський, Д.Левицький. У літературному житті Петербурга В.Капніст займав помітне місце. Він приятелював із Г.Державіним, підтримував тривалі дружні відносини з поетом М.Львовим (вони були ще й свояками, одруженими із сестрами Дьяковими). М.Львов відігравав велику роль у літературному гуртку, був критиком творів своїх друзів. Коли в 1783 р. В.Капніст остаточно переїхав в Україну, між ним, Г.Державіним та М.Львовим зав'язалося активне листування. У листах розповідається про літературне життя в Петербурзі, нові твори спільних друзів, зокрема Г.Державіна. М.Львов високо цінував хист В.Капніста, уважав, що з його талантом можна писати поеми, а не лише оди⁴⁶. Відносини між поетами і однодумцями не заперечували критицизму, а інколи й іронії в оцінці творчості один одного. Так, В.Капніст критикував хвалебні оди Г.Державіна, зокрема присвячену Катерині II «На взятие Варшавы», яка не сподобалася імператриці. Його підтримав і М.Львов, котрий писав йому: «Посылаю к тебе, мой друг, целый груз стихов – посредственных, дурноватых и дурных, между прочим по старшинству следует «Песнь Екатерине II», которую намахал наш искренний приятель. И я накануне ему предсказал, что ему вымоют голову – и вымыли. Не пиши дурных стихов, а слушайся приятелей»⁴⁷. Саме в В.Капніста з'являється, незважаючи на його органічну присутність у петербурзькому літературному оточенні, означення цього міста як «ужасного лабиринта»⁴⁸.

П.Богданович підтримував тісну дружбу з Д.Фонвізіним, який до самої смерті зберігав приятельські почуття до нього та залишив йому всі свої твори й переклади для публікування⁴⁹, але цей задум не був здійснений. Захоплення ідеями масонства пов'язало С.Гамалію і М.Новикова, який наприкінці 1780-х рр. переїхав у його маєток Авдотїне під Москвою, де жив до смерті (1822 р.). С.Гамалія листувався з багатьма прихильниками масонства. У листах викладав свої роздуми про Бога, уявлення про божественність, свободу волі людини: «Пора нам внутри храма работать, пора хранить сердце свое и наблюдать, чтоб зло не входило ни в мысль, ни в хотения, ни в слова, ни в дѣла. [...] А все оное зависит от воли человека: куда он ее наклоняет, в том она и утверждается»⁵⁰.

Українці в Петербурзі, зокрема Г.Полетика, В.Рубан, Ф.Туманський, спілкувалися і співпрацювали з німецьким ученим, істориком і російським академіком І.Ф.Міллером. Він цікавився історією України, зокрема козацтвом, і

⁴⁵ Штрассе М.М. Демократическая интеллигенция России... – С.238.

⁴⁶ Письма русских писателей XVIII века. – С.392.

⁴⁷ Там же. – С.389.

⁴⁸ Капнист В.В. Собрание сочинений в двух томах. – Т.1. – Москва, Ленинград, 1960. – С.24.

⁴⁹ Словарь русских писателей XVIII века. – Вып.1 (А–И). – Ленинград, 1988. – С.112.

⁵⁰ Письма С.И.Г. – Кн.І. – Москва, 1832. – С.64–65.

звертався у листі до Г.Полетики (1761 р.) з проханням надати йому матеріали про полково-сотенний устрій Лівобережної України, кількість сотень у полку, де живуть сотники, поселення сербів, про найбільші монастирі, кількість ченців. Запитував, чи не можна вказати час заснування найбільших міст та обителів, в яких місцях бувають ярмарки і скільки днів вони тривають, звідки прибувають купці. Висловлював сподівання, що праця не буде марною, цим Г.Полетика принесе користь своїй Вітчизні, про яку знатиме вся Європа⁵¹. Г.Полетика вітав його із призначенням директором архіву Колегії іноземних справ і писав: «Это истинно Ваша должность, которую Вы можете выполнить с честью»⁵². І.Ф.Міллер опублікував ряд праць з історії козацтва і цим «поклав початок науковій розробці історії України в російській історіографії»⁵³.

Із І.Ф.Міллером підтримував зв'язки і В.Рубан. Він звертався до вченого з проханням надати йому матеріали, зокрема щодо послужних списків генерала Апраксина, історії Преображенського гвардійського полку, яку мав намір писати князь Г.Потьомкін. Надсилав йому свої видання, цікавився його думкою, відзначав його високий авторитет у науковому світі: «Весь ученый свѣтъ почитает вас из первейших истории писателей нашего века, достойным безконечного прославления и бессмертіем вѣнчан»⁵⁴. В.Рубан запевняв І.Ф.Міллера, що вважає за щастя «видѣть и бесѣдовать столь знаменитим мужем»⁵⁵. В іншому листі від 28 квітня 1777 р. дякував йому за намір підібрати для нього матеріали, які він просив, повідомляв про свої видання: «У меня отпечатываются еще двѣ книги: 1. Моя опись Малая Россіи с 1506 по 1777 год (ідеться про «Краткую летопись Малой России» – О.Д.) и 2: Описание Санкт-Петербурга [...] как скоро оныя из тисненія выдутъ, за первой вмѣняю долг доставить оныя вам, яко первѣйшему нашего вѣка историографу в залог моего того высокопочитания и преданости, с каковым по жизнь мою пребуду»⁵⁶. Ще в одному листі, виконуючи прохання князя Г.Потьомкіна, В.Рубан просив І.Ф.Міллера надіслати матеріал про стрільців, скільки їх було, яке мали озброєння та одяг, обіцяв прислати йому нещодавно видану ним книгу «Ратный устав», а до опису Петербурга додати перший план Невського монастиря. І.Ф.Міллер виконував усі прохання, надіслав матеріал про родину Апраксиних, відомості про стрільців.

Із відомим істориком князем М.Щербатовим майже шість років співпрацював Г.Брайко. У 1773 р., коли М.Щербатов розпочав видавати документи з архіву Петра І, він одержав при ньому посаду перекладача з латинської та польської мов, розбирав архів першого російського імператора. Історик писав про Г.Брайка, що він проявляв «в должности великое трудолюбие и прилежность, и вел себя так, как должно честному человеку»⁵⁷.

⁵¹ Лист без зазначення отримувача; вважається, що адресований Г.Полетиці (див.: Санкт-Петербургский филиал архива Российской академии наук. – Ф.21. – Оп.3. – Д.310. – Л.23–24).

⁵² Белковец Л.П. Россия в немецкой исторической журналистике XVIII века. Г.Ф.Миллер и А.Ф.Бюшинг. – Томск, 1988. – С.163.

⁵³ Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження... – С.66.

⁵⁴ Российский государственный архив древних актов. – Ф.199. – Д.546. – Ч.8. – Д.27. – Л.1 об.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Там же. – Л.2.

⁵⁷ Мартынов И.Ф. Журналист, историк и дипломат XVIII века... – С.228.

Українці, що працювали у Петербурзі, зажили слави не лише високоосвічених і талановитих людей, але через свої радикальні погляди чимало з них були в немилості у влади, вислані зі столиці, позбавлені можливості займатися творчою діяльністю. Імовірно, розчарування Г.Козицького в намірах імператриці реформувати самодержавний лад коштувало йому життя. Із вересня 1774 р., посилаючись на хвороби, він просив відставки з посади статс-секретаря Катерини II. У середині 1775 р. його прохання було задоволене і Г.Козицький навіть покинув Петербург та переїхав до Москви, сподіваючись, можливо, розпочати діяльність у місцевому університеті. Проте того ж року він покінчив життя самогубством.

Г.Брайко перейшов на службу в Колегію іноземних справ і 1783 р. був призначений радником російського посольства у Венеції, яке очолював С.Воронцов. Із листа брата посла – О.Воронцова⁵⁸, видно, що призначення Г.Брайка мало на меті висилку його з Росії з тим, щоби він не міг займатися літературною та видавничою діяльністю. У своїх листах у Венецію О.Воронцов попереджав брата про те, що коли влада довідається про наміри посла залучити до перекладів радника Г.Брайко, то «оно столько может повредить, что Вы и представить себе не можете, ибо о нем и теперь бывают напоминания неприятные»⁵⁹. У цьому своєму підлеглому посол С.Воронцов, без сумніву, бачив близьку за своїми поглядами і моральними нормами людину. Відтак не дивно, що одержавши призначення в Англію, він неодноразово звертався до канцлера О.Безбородька із проханням перевести у цю країну й Г.Брайка: «Я столько имею причин быть довольным Григорием Леонтьевичем Брайко, что мне весьма прискорбно будет с ним расстаться. Затем прошу Вас сделать мне действительно одолжение не разлучать меня, если меня переведут в другое место. Как он по именному указу определен в Венецию, то Коллегия перевести его не может, затем то и прошу Вас: Вы одни мне можете помочь в сем деле, которое мне весьма нужно, и коим меня паче всего обяжете»⁶⁰. Після від'їзду С.Воронцова з Венеції в 1784 р. Г.Брайко виконував обов'язки повіреного у справах. Він прагнув повернутися в Росію, у цьому йому допоміг О.Воронцов. І в листі до С.Воронцова той щиро дякував за допомогу: «Я имею, милостивый государь, сердце и душу, умеющие истинно ценить ваши ко мне благодеяния [...] хотя нищ и сир, но стяжал благородный образ мыслей, которым не устыжусь хвалиться перед целым светом»⁶¹. 1789 р., після смерті радника посольства у Відні Г.І.Полетики, з яким дружив і листувався Г.Брайко, останнього було призначено на його місце. У 1793 р. він помер у Відні, залишивши дружину і чотирьох дітей «в сущем сиротстве»⁶².

М.Мотоніс 1764 р. з Академії наук перейшов на роботу у Сенат – секретарем Герольдмейстерської контори. Тут він працював разом зі своїми

⁵⁸ Брати Воронцови перебували в негласній опозиції до влади (див.: *Мартынов И.Ф. Журналист, историк и дипломат XVIII века...* – С.236).

⁵⁹ *Мартынов И.Ф. Журналист, историк и дипломат XVIII века...* – С.236.

⁶⁰ Там же. – С.237.

⁶¹ Там же. – С.239.

⁶² Там же. – С.240.

земляками, вихованцями Києво-Могилянської академії та академічного університету І.Туманським, В.Крамаренковим та Я.Козельським. У 1775 р. був звільнений із посади у зв'язку з безпідставним звинуваченням його у відстоюванні інтересів Ніжинського братства, для якого нібито домігся привілеїв. Ця справа набула широкого розголосу, його було позбавлено всіх чинів, звільнено з Сенату й заборонено займати державні посади. Проте очевидність фальсифікації була такою, що навіть Катерина II скасувала свій указ, знявши всі звинувачення з М.Мотоноса та повернувши йому попередній чин, проте з умовою «определить к делам в другое место»⁶³. М.Мотоніс не шукав більше служби в Петербурзі, повернувся на Батьківщину у свій маєток на хуторі Липовий Ріг поблизу Ніжина, і там помер 1783 р.

Перекладач та видавець П.Богданович мав репутацію незалежної, мислячої людини, «беспокойного и упорного нравом человека, не повинующимся власти». Під час слідства у справі О.Радищева був згаданий серед тих, хто цікавився його книгою «Путешествие из Петербурга в Москву» і навіть мав намір її перевидати. Це було однією з основних причин переслідування його, а приводом до арешту стала невіплата грошей за квартиру, непоштітве ставлення до пристава та ін. П.Богдановича заарештували й відправили в Полтаву, куди він прибув 1797 р. Тут за ним було встановлено негласний нагляд, який тривав до 1801 р., коли Олександр I звільнив його від такої «опіки». П.Богданович одержав право виїхати, куди він бажає, за винятком Петербурга⁶⁴. Він помер у Полтаві 1803 р.

Для українців у північній столиці, незважаючи на органічну присутність у російському соціокультурному середовищі, «отчизною» залишалася Україна і це простежується в листуванні. У цьому плані цікавий лист до свого вчителя Георгія Кониського О.Лобисевича. Після Києво-Могилянської академії він продовжив навчання в академічному університеті, став довіреною людиною гетьмана К.Розумовського, був його секретарем, ад'ютантом. Супроводжував уже екс-гетьмана та його сина Олексія в подорожі по Європі 1765 р., керував його канцелярією. Поза службовими обов'язками О.Лобисевича і К.Розумовського, без сумніву, єднали любов до Батьківщини, імовірно – літературні вподобання. Цікавий факт: для К.Розумовського, коли той у 1753 р. перебував у Москві, Г.Теплов просив надіслати книги Горация, Вергілія, Овідія, Валерія Максима, Ювеналія⁶⁵. О.Лобисевич виїшов у відставку 1774 р. та оселився в Новгород-Сіверському намісництві, був прихильником ідей автономізму⁶⁶. Його любов до Батьківщини, як і освіченість, до певної міри – душевний склад людини сентиментальної, приязної і вдячної, відданої у дружбі проглядають з листа до Георгія Кониського, написаного вже на схилі літ, майже через 50 років після закінчення академії. Він скромно писав про себе, що «невисоко в жизни сижу», але пишався своєю освітою та вчителями, хоча й вважав себе «малим колосом [...]

⁶³ Штрэнге М.М. Демократическая интеллигенция России... – С.267.

⁶⁴ Словарь русских писателей XVIII века. – С.113.

⁶⁵ Санкт-Петербургский филиал архива Российской академии наук. – Ф.3. – Оп.1. – Д.183. – Л.239.

⁶⁶ Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С.38.

жати, яка визрівала під начальством вашого преосвященства». Із великою теплою згадував своїх учителів – Т.Щербацького (грецька мова), Д.Нащинського (поетика), М.Максимовича (риторика), «мужів двухъ свѣтов и великой учености – смиренномудренный Гирчичъ и Ярошевскій»⁶⁷. Він повідомляв своєму вчителю про себе, розповідав, що служив при гетьмані К.Розумовському, приятелював із Г.Полетикою, з яким вони часто згадували Георгія Кониського. О.Лобисевич писав, що в нього є трагедія вчителя «Воскресіння з мертвих», але хотів би мати інтермедії, які супроводжували виставу, самого Г.Кониського, чи «славного Танського», сподіваючись, що вони є в його бібліотеці. Ці твори приваблювали його рідною мовою: «Какъ во всякомъ покровѣ платьев, такъ во всякомъ нарѣчїи языковъ есть своя красота, а къ тому, когда и дымъ отечества сладокъ, то сія вона благоуханія мыслей отечественныхъ есть найсладчайшая»⁶⁸. Без сумніву, він був патріотом, пишався своєю мовою, культурою, ученими людьми, які вийшли зі стін Києво-Могилянської академії, писав, що вони становлять честь «нації, матери нашей, всегда у себя природою и ученостію великихъ людей имѣвшей, столько свѣтилъ выпустившей для любителей своего отечества»⁶⁹. Він надсилав Г.Кониському свій переклад «Вергилиевихъ пастуховъ, мною в малороссійскій кобенькѣ переодетыхъ»⁷⁰, просив прийняти його як «двѣ лѣпты вдовицынѣ». Цей переклад втрачено, проте, як уважають дослідники, це була спроба написання літературного твору українською мовою до виходу «Енеїди» І.Котляревського.

Ці ж українські інтелектуали збирали документи, літописи, книги, маючи намір писати «історію Малоросії» – як Ф.Туманський, про що повідомляв у листі до академіка Л.Ейлера після обрання його членом-кореспондентом академії (1779 р.)⁷¹. У своєму журналі «Российский магазин» він започаткував публікування документів з історії України⁷², зібрав велику бібліотеку. Відомо й про чималу колекцію книг і документів Г.Полетики. Він замовляв друки своєму двоюрідному брату – Г.І.Полетиці, раднику російського посольства у Відні, а також Георгієві Кониському, своєму вчителю, архієпископові могильовському. Із київським митрополитом Арсенієм Могилянським листувався з приводу розшуку стародруків та літописів⁷³. На хуторі, де жив М.Мотоніс, О.Шафонський 1784 р. зробив копію універсалу Б.Хмельницького від 31 липня 1650 р. з оригіналу. В.Рубан поряд із «Кратким описанием Малороссии» та «Краткой летописью Малороссии» видав і першу етнографічну працю – «Описание свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ» (1777 р.) Г.Калиновського. Поза історичними студіями він видавав популярні місяцеслови, в яких містилося чимало

⁶⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отд. II (1721–1795). – Т. I (1721–1750). – Ч. I. – К., 1904. – С. 385.

⁶⁸ Там же. – С. 387.

⁶⁹ Там же. – С. 388.

⁷⁰ Там же.

⁷¹ Журба О.І. Становлення української археографії... – С. 55.

⁷² Там само. – С. 77–78.

⁷³ Див.: Литвинова Т. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве... – С. 52–60.

історичного і статистичного матеріалу, а також «Роспись митрополитов киевских», опис подорожі В.Григоровича-Барського, «Роспись ректоров Академии Киевской» та ін.

В.Капніст уславився не лише своїми поетичними творами, серед яких відома «Ода на рабство», написана з приводу ліквідації полково-сотенного устрою на Лівобережній Україні в 1783 р. Він також збирав матеріали і документи з історії України. У родинному архіві Капністів, який 1924 р. член Археографічної комісії М.Ткаченко привіз із Кременчука в Українську академію наук, зберігалося поряд із листуванням В.Капніста, його родини та спадкоємців, багато історичних документів і літописів. Зокрема, список літопису Г.Грабянки, статті гетьманів Б. та Ю. Хмельницьких, І.Самойловича, І.Мазепи, Д.Апостола, універсали К.Розумовського, укази Малоросійської колегії, грамоти Єлизавети та Катерини II, розпорядження П.Румянцева про утворення карабінерних полків (1785 р.) та ін. На думку М.Ткаченка, збірку було укладено наприкінці XVIII – на початку XIX ст.⁷⁴ В.Капніст виношував плани відновлення козацьких формувань, із цим їздив до Петербурга. Як уважав О.Оглоблин, через відновлення козацьких полків, які хоча й ставали б складовою частиною російських військ, можна було провадити пропаганду ідеї відновлення гетьманської форми правління. Це розуміли й царські сановники. Відтак не дивна реакція на цей проєкт канцлера О.Безбородька, який пізніше у листі до графа О.Воронцова писав (1794 р.), що запровадження козацьких полків було б доцільним під час війни з турками та шведами, очікуючи війни з Англією та Пруссією, але «теперь мы не в таком крайнем положении. Украина, Подолія и Волинь наши. Слѣдовательно было бы возмутить свой собственный народъ, помнящій времена Хмельницького и склонный к козачеству. Тутъ сдѣлалася бы военная нація и тѣмъ опаснѣе, что и Малороссія заразилася бы тот час тѣмъ же духом [...]. От чего бы вышла нового рода революція, в которой по крайній мѣрѣ принуждены будем восстановить гетьманство»⁷⁵. Існує чимала література з приводу так званої місії В.Капніста 1791 р.⁷⁶ до двору прусського імператора Фрідріха II. Канцлер Е.Ф.Герцберг писав йому що «вони не хотіли нічого іншого, як відновити давній козацький лад»⁷⁷.

Частина української інтелектуальної еліти в Петербурзі, імовірно, переживши розчарування щодо реформ, відійшла від активної діяльності та, вийшовши у відставку, повернулася на Батьківщину у свої маєтності. Це – Г.Полетика, О.Лобисевич, Ф.Туманський, М.Мотоніс. І хоча в листах Г.Полетики з Петербурга, як пише Т.Литвинова, «не зустрічаються мотиви ностальгії або анти тези «вони – ми», немає неприйняття південцем «болотного, низкооблачного, сумрачного Петербурга»⁷⁸, усе ж той самий Г.Полетика

⁷⁴ Ткаченко М. Архів Капністів // Україна. – 1925. – Кн. VI. – С. 172.

⁷⁵ Оглоблин О. Люди старої України. – С. 89.

⁷⁶ Найновішим дослідженням місії В.Капніста в Берлін 1791 р. з критичним аналізом попередніх є праця Я.Дашкевича «Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В.Капніста. Її передісторія та історія» (опубл.: Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К., 1992. – С. 220–260).

⁷⁷ Дашкевич Я. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В.Капніста. Її передісторія та історія. – С. 225.

⁷⁸ Литвинова Т. Малоросс в российском культурно-историкографическом пространстве... – С. 54.

з нетерпінням чекав відставки, повідомляючи дружині, що відразу ж покине Петербург. І вже пізніше, вирішуючи у столиці спірні майнові проблеми, маючи там приятелів і широке коло знайомих, так писав про своє та земляків там життя: «Как мы весело здесь живем, что ни дай Бог ни кому изъ добрыхъ людей такой веселости». Протиставляв розв'язання різних майнових тяжб у Глухові та Петербурзі, писав, що справи «не по нашему желанію производятся, и съ здѣшними большими боярами не можна такъ говорить, как въ Глухове, а должно кланяться и просить»⁷⁹. Звичайно, ці листи передають настрій людини, яка тяжко хворіла, тоді і «воздух здѣшний и другія обстоятельства не весьма мнѣ благопріятствуютъ»⁸⁰. Він жив у Петербурзі, де пройшла його молодість і зрілість (Г.Полетика прибув сюди в 1746 р., а вийшов у відставку в 1773 р.), як у чужому місті «в великой скукѣ и печали». Так і В.Капніст, перебуваючи у Петербурзі, у листах до дружини неодноразово підкреслював, що не любить цього міста. Один зі своїх листів закінчував словами: «Сколь я страдаю от нашей разлуки и сколь мне ненавистна столица»⁸¹, в іншому листі він писав: «Ты не поверишь, как мне противен город сей. Но должно потерпеть и сие будет не долго»⁸². Він підтримував зв'язки з літературним колом, спілкувався з багатьма, але сумував за родиною. Його вже не тішили театральні спектаклі, в одному з листів із Петербурга (1788 р.) зазначив, що бачив лише «дурно сигранную» «Женитьбу Фигаро», і з подивом робив висновок: «Это я-то, не пропускавший ни одной пьесы!»⁸³. Можливо, причиною цього була туга за дружиною і сім'єю, «тяжке випробування, яке Бог надсилає йому», як писав він у одному з листів до дружини.

Отже, українські інтелектуали зробили свій внесок у формування російської культури, і ця культура поширювалася на провінції Російської імперії. Водночас, незважаючи на інтеграцію в російський соціокультурний простір, можна твердити, що найбільш яскраві постаті українців у Петербурзі зберігали свою ідентичність, сприяли й підтримували один одного, несли у собі відчуття належності до власної «Отчизни» – України. На думку Ф.Сисина, «українська концепція “отчизни” цілком могла витримати до самого кінця Гетьманщини і послужити ґрунтом для українського національного відродження початку XIX ст.»⁸⁴.

⁷⁹ Киевская старина. – 1893. – №3. – С.524.

⁸⁰ Там же. – С.510.

⁸¹ Капнист В.В. Собрание сочинений в двух томах. – Т.2. – С.361.

⁸² Там же. – С.362.

⁸³ Там же. – С.339.

⁸⁴ Сисин Ф. «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII ст. // Україна модерна. – 2006. – Ч.10. – С.18.

The article analyses the problem of intellectual self-identification of Ukrainian intellectual society in St. Petersburg and also disclosing the mutual assistance and countrymen support, cooperation with Russian public figures, the formation contribution of Russian culture.

